

(N)E(U)ROTIKA

Barnás Ferenc: *Az élősködő*
Kalligram, Pozsony, 1997. oldal, 1200 Ft

Az írói életrajzok, a művek, az idevonatkozó szakíráások és nem utolsósorban saját tapasztalataink egyformán megbízható bizonyítékai irodalom és neurózis bensőséges szövetségének. AZ ÉLŐSKÖDŐ igen gazdagon adatolja ezt a kapcsolatot: többek között ezért gondolom előlasásra, diszkusszióra és figyelemre érdemes könyvnek, még akkor is, ha a szöveg merész eszelősségét olykor egy kissé unalmas kiagyaltság váltja fel. Amit merésznek és izgalmasnak gondolok benne, az egy meglehetősen gazdag és heterogén problémamahalmaz, ami egymáshoz sokszor lazán illeszkedő epizódokból, ötletekből, minieszékből, gondolat kísérletekből és demonstrációkból, diagnózisokból és gyógyírekből áll, neurózis és erotika, betegség és írás köré rendezett tematikus variációk sora. Másrészt viszont tagadhatatlan, hogy az a vallomások keret, mely ezeket a részleteket volna hivatva eggyé rendezni, Barnás kezében nem tűnik ehhez elég rugalmasnak, és sokszor olyan konvencionális-irodalmiaskodó megoldásokra kényszeríti, melyek alatta maradnak a többi rész koncepcionális-irodalmi színvonalának. Szó, ami szó, Barnás Ferenc első regénye zavarbaejtően vegyesre sikerült, és igen szélsőséges kritikai visszhangot is váltott ki: Szili József a legnagyobbaknak kijáró elmulyságtól tanulmányt írt róla (*Kalligram*, 1997. 9.), mely nem tud vagy legalábbis nem tartja fontosnak, hogy beszéljen írói problémákról, a *Beszélő* 1997. decemberi KVARTETT-jében viszont Bán Zoltán András és Németh Gábor határozottan elutasítja Barnás regényét. Ezt az „egy szavát sem hiszem” típusú elutasítást, ami AZ ÉLŐSKÖDŐ-t illeti, nem gondolom jogosnak, én a hangsúlyt mindenképpen arra tenném, ami érdekes ebben a könyvben.

A regény egyoldalas bevezetőjében előtűnik áll minden, ami a vallomásirodalom klasszikusainak elengedhetetlen kelléke: az elbeszélő titkolt szenvedélyről, szégyenletes betegségről, emésztő büntudatról beszél, arról, hogy a gyógyító tettek helyett a szavak megváltó vagy legalább enyhét adó erejére

bízza magát: „*Azt reméltem, hogy aljas gondolataimat az egymáshoz szorított lapok csendje egyszer majd elnyeli, hogy a leírt szavak megkegyelmeznek a hét lakat alatt őrzött beteges érzéseimnek, amelyekről senkinek sem mertem volna beszélni.*” Az utolsó lap megerősíti a vallomásirodalom kulisszáit: „*Egy esős, csütörtöki kora délután adtam át L.-nek a vallomáson. Nem féltem, pedig lett volna rá okom. Bátorságom talán abból az elszánt-ságból eredt, amely a hosszú bujkálás után készíti a bűnözőt önfeladásra, mert elhatározásától titokban megnyugvást remél.*” A vallomások keret egy neurotikus öngyógyítási kísérleteinek történetévé rendezi el AZ ÉLŐSKÖDŐ epizódjait. A vallomástevő kamaszkorának első kórházi élményeitől kezdve mesél betegségének alakulásáról és az önmagára kirótt változatos terápiákról. Lépésről lépésre haladva a könyvben a lélek és a test betegségeinek egész sora áll elő, a betegségmánia határozza meg a nyelvi fordulatok jó részét, például: „*az én gyógyíthatatlan szifiliszem a melankólia*” (57.), vagy „*Természetesen úgy kellett rendeznie, hogy megfigyelői pozíciója mindezek ellenére megmaradjon, vagyis akár mint valami hasadásos elmebeteg, hol eltiűntethetné, hol meg előránt-hatná saját énjét*” (131.); és különféle testi-lelki kórok sorakoznak fel a történet állomásaiiban is. Az első részben az elbeszélő kórházi osztályokat jár be, azután megállapodik az idegosztályon, később más és más neurózistípusok tüneteit produkálja: egy epizódban fetisztikusan ragaszkodik egy soha el nem csábított lengyel lány fényképéhez: „*Az arcát felidéző fotográfia vette át a tabu összes tiltó vonását, ez örökösített lefokozott szabadságomon, önként vállalt rabságom felett*” (36.), azután a kényszeres függés, a depresszió és a skizofrénia változatos tünetei következnek, majd a könyv vége felé egy remek betétet olvashatunk a fenyegető vallomásszövegtől való paranoid rettegről és az önálló életre kelt szöveggel szembeni cselvetésekről: „*Mindezek tudatában törekedtem bizonyos napokon arra, hogy a telegépellapok háborítatlan csendet élvezzenek [...] Először is vastag, többnyire színes papírokat helyeztem a lapok közé, ekképpen nehezítve meg az oldalak közötti átjárhatóságot. Megpróbáltam a legbarátságaltalabb színeket választani, például a vasutaskéket vagy a műtőszőrdet, amelyeken keresztül mondataimnak kevésbé lesz kedvük áthatolni. Természetesen ettől még nem nyugodhattam meg, elvégre egy-egy*

oldal önmagával folytatott beszélgetésének a lehetősége továbbra is fennállt” (267.) stb.

A freudi pszichoanalízis talán minden más irodalom kívüli diszciplínánál nagyobb irodalmi hatásának nyilván az az egyik oka, hogy a neurotikus és a normális lelki működés között nem szerkezeti, hanem fokozati különbséget állapít meg, a patológikus és az egészséges határát elbizonytalanítja. Ebben a felfogásban a beteges úgy lehet elképzelni, mint a „normális” egyoldalú, demonstratív felfokozását. AZ ÉLŐSKÖDŐ-ben is valami ilyesmiről van szó, a szöveg egyik leggyakrabban visszatérő motívuma a testekkel (a sajáttal és a máséval) és a mentális működésekkel végzett *kísérlet*. A hiteles körtörténet felvázolása nyilvánvalóan nem célja Barnásnak, a könyv nem a pszichológiai vagy valamiféle pszichiátriai realizmus jegyében fogant, a vizsgálatainak első mondata rögtön cáfolná, ha volna bennünk ilyen várakozás: „*Talán az elején dőlt el minden. Megfoghatatlan, de mindig is ösztönösen vonzódtam a betegségekhez.*” Éppen ezért nem gondolom egészen indokoltnak hibaként felróni azt, hogy végül is nem derült ki egészen pontosan, mi is a főhős betegsége. (Margócsy István, *ÉS*, 1998. febr. 6.) Sőt szerintem a regény egyik nagy ötlete maga a sajátos nevelődéstörténet: az, hogy a különböző nőkhöz kapcsolódó epizódokban a személyiség- vagy inkább szerelmi fejlődéshez egy másik Bildung kapcsolódik, a betegség „magára találásának” állomásai.

Ebben a fejlődéstörténetben a mindig új alakot öltő betegség démonikus természetű, a személyiségben rejtőző destruktív, egyre kontrollálhatatlanabb „másik”-ként jelenik meg, aki/ami végül erotikus kényszerképzetek formájában talál magára, melyekben a szeretett nők más férfikkal folytatott szerelmi aktusai elevenednek meg. A kényszerképzetek ellen folytatott harcában a valomástevő végül az írásterápiához folyamodik: a megváltó szerelm ígéretével kecsegtető, L.-lel jelölt lányhoz fűződő leküzdhetetlen fantáziálásából egy kisregénynyi történetet ír; a beteg fantázia szülte történet szerint L. sajátos módon próbálja meg kikúrálni gyermekkori szexuális traumáját: elhatározza, hogy mindennap másik férfival bújik ágyba – e program változatos megvalósítását olvashatjuk AZ ÉLŐSKÖDŐ közép-ső harmadában. A

promiszkuitás e felettlőbb ambiciózus programja a kísérletléte végeletes, sőt egy kicsit már túlhajszolt variációja: a lány saját testével végzett, laboratóriumian kitervelt kísérletsozrotát követhetjük figyelemmel.

Az élőködés egyik lehetséges, az erotikus kényszerképzetekhez kapcsolódó értelme Barnás regényében tehát a másik feláldozása a fantázia oltárán, az, hogy a túlbujánzó képzelet a szeretett testet, a hozzá kapcsolódó szerelmi múltat ugródeszkaként használja. A képzeletnek ez az önkényuralma, a másiknak ez a kismimizése AZ ÉLŐSKÖDŐ radikális diagnózisa a szerelemről.

Ha AZ ÉLŐSKÖDŐ-t a meghasadt személyiség történeteként olvassuk, akkor az az ember önmagával vívott szívós harcairól, büntudatos önfegyelmezési küzdelmeiről szól kieméletlen részletességgel, ezt a szenvedéstörténetet hangsúlyozza a vallomásos keret. Ebben a betegessé növesztett hasadásban az írásnak sajátos, némiképp a freudi kvázi-patológikus és terápiás művészeti produkcióelmeletre hajazó koncepciója rajzolódik ki. A másik elképzelt múltjába átlépő, önálló életre kelt fantázia szüli meg azokat az alternatív valóságokat, melyek az alkotás forrásai; ugyanakkor az elbeszélő L. maga kreálta történetében saját betegségének a nyomaira ismer, az írásnak démonúzó mágiaként egyrészt meg kellene szelidítenie, vissza kellene vezetnie hozzá énjének elszabadult, idegen tartományát, másrészt pedig képessé kellene tennie arra, hogy a szeretett nőről leválassa a fantázia szüleményeit, és valóságos másként forduljon hozzá.

L. történetében az elbeszélő a nemeket felcserélve újraírja a másikat eszközözül használó élőködést: öngyógyító programjához a lány „nem személyeket keres, hanem alkalmasnak talált férfitesteket, amelyeknek járulékosan személyiségük is van. Erről azonban nem vehet tudomást” (131.). A másik eszközözé lefokozása a szexualitásban L. történetében sade-i programként jelenik meg: az elbeszélő a FILOZÓFIA A BUDOÁRBAN-t adja hősnője kezébe. Azt is észre kell azonban venni, hogy AZ ÉLŐSKÖDŐ – beleértve a betétkisregényt is – más szempontból kifejezetten anti-sade-i könyv: elmélkedés és erotika nemhogy nem támogatja, hanem kölcsönösen kizárja benne egy mást. Barnás regénye – leszámítva az első hu-

szonöt oldalt, amiről még majd ejtek egy-két szót – hátborzongatóan hideg és örömtelen könyv. És ebből a szempontból nem különösebben szeretetre méltó, ami persze nem jelenti azt, hogy ne lehetne nagyon erős bizonyos helyeken. Az örömtelenség a személyiséghasadás egy másik, nem patológikus értelmével kapcsolódik össze: a reflektív öntudatossággal; a szöveg túlnyomó többségében megjelenő erotikaélményt emblematikusan foglalja össze a mondat, amivel az elbeszélő egy sikertelen szeretkezését kommentálja: „Mindketten a rendkívüli élményre kacsingató tudatunk prostituáltjai voltunk, akik eltorlaszoltuk magunk elöl az örömet.” (69.) Hasonlóan tehát a képzelethez, a saját testi, lelki, szellemi folyamatok megfigyeléséből, leírásából, burjánzó elemzéséből és kommentálásából felépülő regényben az önreflexió, illetve az önmegfigyelés is kettős szerepben tűnik fel: egyfelől destruktív, deprivatív hatalom, másfelől viszont az egyik legfőbb szöveggeneráló erő.

A regény nagy részének sötét tónusai alig hagynak nyomot az első huszonöt oldalas részen, mely még a szigorú kritikusok elismerését is kivívta. Ez az első epizód, mely az elbeszélő kamaszkorának kórházi élményeit idézi fel, valahogy kilóg az egész szövegfolyamból, ami leginkább annak köszönhető, hogy a betegség, élőkódés és írás a későbbiekől eltérő konstellációban jelenik meg benne. A bevezető fejezet a későbbiekkel mitikus kapcsolatban van: a kamaszkori rész záróeseményében jegyzi el egymást szexualitás és betegség, amikor a főhős szüzességét egy ideg-beteg nő veszi el. E nővérszobabeli bűnbeesés előtt azonban valóságos kórházparadicsom tárul elénk. Susan Sontag nyomán azt mondhatnánk, hogy míg a későbbiekben egyre inkább a bűntudattal és önutálattal eljegyzett rák típusú betegség veszi át az uralmat, itt az elbeszélő még a betegség arisztokratája vagy zsenije, a betegséghez való kultikus vonzalma itt elsősorban még a Sontag szerint a tbc tematikus konvenciójához kapcsolódó kiválasztottságot, fokozottan elmélyült kontemplációt és megnövekedett érzékenységet jelent. Szemben a kényszerképzetek vagy a kényszeres önreflexió hasadt énjével, ebben a részben az elbeszélő érzéki és intellektuális ingerek végtelen sorának befogadására képes, karakterisztikus határokkal nem rendel-

kező személyiség, akit a kórházi környezet a normálisnál gazdagabb és mélyebb élettapasztalathoz juttat: „Amolyan lélek-laboratóriumnak tekintetem ezt a helyet, ahol másutt megszerzhetetlen információk birtokába jutok.” (18.) Maga az élőkódés pedig itt még korántsem női testek keltette kényszeres fantáziálás, hanem a mások szenvedéséből merített életerő: „Az t lélegeztem be, amit szobatársaim beteg teste, ijedt tekintete kibocsátott, és ez olyan felszabadító volt, akár a börtönlakónak a váratlan kétnapos szabadság.” (13.) A személyiségnek ez az üres-edény-szerű képlete és a környezethez való tökéletes amorális viszony tűnik a legjobb terepnek arra, hogy Barnás működtesse az egyik legelesebb írói erényét: leírásainak, eszmeifuttatásainak dekadens hiperszenzitivitását. A megfigyelések, ötletek és asszociációk túlérzékenysége és extenzitása, amiben egyformán érdekes kicsi és nagy, fontos és jelentéktelen, szenvedés és boldogság, az ápolónők térdhajlata és a pszichiátria elképzelt új módszerei, a kórházi leves és a halottasház, később, a regény egyre inkább redukálódó és befelé forduló, spekulatívabbá váló világában egy-egy leírásra, rövid esszére korlátozódik, és nem alkot olyan gördülékeny, lendületes hosszabb szöveget, mint itt, a kórházi környezet fantáziadús, felettebb szórakoztató bemutatásában.

A vallomások keret egyrészt azért nem túl szerencsés, mert az a szenvedéstörténeti olvasat, amit felkínál, s ami túlságosan is rákényszeríti magát Barnásra, nem számol ennek a szerteágazó anyagnak bizonyos rebellis törekvéseivel. A szenvedéstörténetből kilógó első rész mellett van egy másik fontos elejtett szál a könyvben: a betegségek végtelen halmozódása, ez a bizarr Bildung, egy AZ ÉLŐSKÖDŐ-ben benne rejlő, ám csak félig-meddig megvalósított lehetőséget rejti: a betegségtematika ironikus *kezelésének* a lehetőségét. El-lentétben a kötet más kritikusaival, úgy látom, hogy körülbelül a könyv feléig – többek között a karikatürisztikus nőportréknak: az idegosztály nimfomán szépségkirálynőjének, a taszító testű, misztikus hajlamú és zsarnoki természetű birkózólánynak vagy az öngyilkosságra hajló, végtelen kiszolgáltatottságban vonzó vidéki penészvirágnak köszönhetően – ezt az ironikus szólámat határozottan hallani lehet az elbeszélő monológjában, az

ironikus regiszter egyenrangú az öngyógyítás küzdelmének a keserűségével. Szerintem feltétlenül a könyv javára vált volna, ha Barnás fenn tudja tartani ezt a kettősséget, ám egyre inkább belebonyolódik az önfegyelmzés a képzeletet a valósággal, a betegséget a normalitással szembesítő, néha bizony már unalmassá váló retorikájába.

További bajok erednek abból – nem orvosi, hanem irodalmi szempontból –, hogy Barnás nem elégszik meg a diagnózisokkal, és mindenáron gyógyulást, szép, nagyívű történetet akar, s a normalitás utópiájának megvalósításától vagy a katarziszvágytól indítva anyagának legradikálisabb rétegeit: a fantázia önkényuralmát, a testet tárgyiasító közönyös tekintet drámáját, az érzéki-intellektuális megfigyeléseiben feloldódó személyiséget vagy a betegségtematika kiforgatását a megváltó szerelem melodráájába futtatja. Úgy vettem észre, hogy Barnás általában éppen azokat a részeket képtelen nyelvileg megoldani, tehát a Németh Gábor és Bán Zoltán András által jogosan felrótt rossz mondatokra leginkább azokon a helyeken találunk, melyek a feltételezett normalitást, egészséges gyönyört volnának hivatva képviselni. A megváltó szerelem lehetőségét képviselő L. jellemzése például az erotikus, illetve betegségbildung közbülső állomásainak jól egyénített nőkaraktereihez képest közhelyes, sőt helyenként finoman szólva ügyetlen: „*meglepően feszes mellei érett nőiségét szegeztek mellkasára*” (129.). És még ennél is inkább zavarbaejtő, az erotikus ponyvák nyelvének és, hogy úgy mondjam, erotikus koncepciójának színvonalt sem sűrűlő mélyrepüléssel találkozunk L. történetében, amikor a lány saját testével végzett kísérletei során végül rátalál a gyönyörre. Ilyen mondatokra gondolok például: „*A férfi nem kedveskedett, olyan erővel tette magáévá, hogy L. vakogott a rázuhanó gyönyörtől.*” (177.)

A félig-meddig sikerült szenvedéstörténeti keret mellett a végig változatlan, masszív stílisztika homogenizálja AZ ÉLŐSKÖDŐ szövegét. Barnás kissé régmódi, ráérősen megszerkesztett, bonyolult, hosszú mondatokat felsorakoztató írói nyelve elég kockázatos vállalkozás, és mint a fenti példák is mutatják, olykor kétségtelenül elég kínos dolgokba keveredik. Rádásul ennek a nyelvnek a lassú

léptéke sem tudja elfedni, hogy Barnás regénye sok ponton elszigetelt és megoldatlan. Vanak viszont olyan részek is bőven, amikor nagyon is sikerülnek és indokoltnak tűnik ez a meghökkenítő asszociációkra épített, bőven kifejtett hasonlatokat egymás mellé sorakoztató nyelv (nem csak az ironikusan olvasható részekre gondolok); legyen szó akár a mikromelegfigyelések dekadenciájáról, a fantázia túlbujánzásáról vagy az önreflexió útvesztőiről, ez a furcsa kimódoltság nagyon is indokoltnak hat, és igen erőteljessé tudja tenni a szöveget. Éppen azért, mert abban, ahogy ez a szöveg saját irodalmiságát hangsúlyozza, tehát a hosszú mondatok öngerjesztő, preszióz kidolgozottságában, van valami eszelős.

Gács Anna

KINCSKERESÉS HANGYANYOMON

Száraz Miklós György: *Az Ezüst Macska Dunakanyar 2000, 1997. 322 oldal, 690 Ft*

A hangyák igen fürgék és kitartók, némelykor elképesztően nagy utakat tesznek meg. Egyikük feltehetően Macondóból, a Buendia család kertjéből egészen a Fátra hegyei között megbúvó, térkép nem jelölte városkáiig jutott, hogy Jacobus Troll teteme mellett el-evickélve egyenesen az Ezüst Macska fogadó felé vegye útját.

Ez a bizonyos hangya, bár jelentéktelen epizód szereplőnek tűnik, mégsem érdektelen AZ EZÜST MACSKA olvasói számára. Olyan fragmentumok vannak a regény szövegébe ágyazva – akár csak régi kincskereső térkép instrukciói –, melyek metanyelvi állításokként is olvashatók, fontos szempontokat rejtenek önmaguk értelmezésére nézve: hogyan lehet a történetek, különösképp AZ EZÜST MACSKA történetének (történeteinek) titkát kincset megközelíteni. A regény utolsó mondatai váratlan önidézésrel visszaívelnek a kezdő mondathoz, sajátos asszociációt csatolva az abban előköválygó hangya alakjához: „*Kezdje úgy, hogy – Jacobus Troll szerette a*